

ЛЕКЦІЯ 2. НАЦІОНАЛІЗМ В ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

Сутність багатьох політичних термінів на сьогодні чітко не визначена і пояснюється моноідеологічністю системи поглядів недалекого минулого. Наслідком цього є вкладання в один термін думок різного змісту. Сказане повною мірою стосується поняття «націоналізм». З початком подолання одномірного мислення погляд на націоналізм набуває багатоваріантності і ґрунтовно викладений у працях провідних науковців («Мала енциклопедія етнодержавознавства», К., 1996; «Міграційні процеси в сучасному світі.», К., 2000; антологія «Націоналізм», К., 2000 та ін.) Різні автори дають свою, іноді суперечливу інтерпретацію націоналізму. Одні з них ототожнюють його з патріотизмом, інші вважають його протилежністю останнього. В націоналізмі вбачають економічну, політичну і культурну силу, здатну зберегти національну чи етнічну ідентичність. Націоналізму приписують певні геополітичні орієнтації, певний соціальний аспект тощо.

6.1. Націоналізм як світогляд і доктрина нації

Варто звернути увагу на три важливі обставини. По-перше, націоналізм є історичним феноменом. Як ідеологія нації він є породженням індустріальної революції XVII–XVIII ст., а пік його піднесення припав на XIX–XX ст. – доби утворення націй – держав. Сьогодні відбувається кібернетично-інформаційна революція, що може зумовити послаблення ролі націоналізму та посилення процесу етнополітичної інтеграції. По-друге, націоналізм уже відіграв дуже важливу роль у житті окремих націй та всього людства. Він, зокрема: зруйнував західні колоніальні імперії; переміг фашизм і комунізм, поклавши край їхнім намірам встановлення світового панування; дезінтегрував соціалістичні псевдофедерації, а саме СРСР, СФРЮ та ЧССР; обумовив розбудову понад 200 національних держав. По-третє, схоже, що націоналізм існуватиме доти, доки існуватимуть нації та етноспільноти. Скоріше за все, це буде прихований, латентний націоналізм, але в будь-який час він може вибухнути знов. Це може статися там і тоді, де й коли правлячі

кола спробують вдатися до антидемократичної етнонаціональної політики і почнуть зазіхати на етнополітичні права й свободи людини та етнонаціональних спільнот. Єдине, що може приборкати націоналізм, так це побудова правової держави та громадянського суспільства, проведення ліберальної етнонаціональної політики, формування високої культури міжнаціональних відносин.

Ось тому сьогодні важливо, щоб націоналізм не перетворювався на ідола, не ставав предметом обожнювання і жертвоприношення. Так само важливо, щоб він не зображувався кровожерливим монстром, джерелом і уособленням зла та нещастя чи навіть тероризму. Термін «націоналізм» має стати нейтральним, таким як, скажімо, «ядерна енергія», яку можна використати як на благо (атомні електростанції), так на зло (Хіросіма і Нагасакі), а невміле або недбале поводження з нею може призвести до катастрофи (Чорнобиль). Націоналізм має сприйматися таким, який він є, а не таким, як його характеризують прихильники чи противники. Він має займати те місце і відігравати ту роль, які відведені йому історією, а зовсім не ті, які йому нав'язують різні ідейно-політичні сили.

Слід також враховувати, що, окрім націоналізму, в поліетнічному суспільстві існує ще один специфічний феномен, який можна назвати «етніцизмом». *Етніцизм* – це світогляд та ідеологія, притаманні нечисленним корінним народам та етнічним меншинам, які намагаються вижити і зберегти свою самобутність.

З усього цього випливає висновок: в Україні існують політичний націоналізм, два етнічні націоналізми – український і кримськотатарський та «руський», а також близько 120 етніцизмів. Слід мати на увазі, що, по-перше, в українському етнічному націоналізмі існують всі три класичні підтипи: ліберальний (М. Драгоманов, М. Грушевський), консервативний (В. Липинський) і тоталітарно-авторитарний (Д. Донцов, М. Сциборський); по-друге, що в Україні відбувається процес народження політичного націоналізму.

Е. Гельнер має рацію, коли стверджує, що націоналізм породжує націю, а не навпаки [36: 307]. Для підтвердження цієї думки наведемо вислів П. Альтера (ФРГ): «Націоналізм, яким він постає перед нами з часу Американської та Французької революцій, починають розуміти і як ідеологію і політичний рух, у яких нація та суверенна національна держава набувають характеру центральних внутрішніх цінностей і які здатні політично мобілізувати народ... Націоналізм, отже, значною мірою втілює в собі динамічний принцип, що стає основою націй, почуттів і дій» [36: 214]

Існування в поліетнічному суспільстві багатьох націоналізмів та етніцизмів призводить до перманентних етнополітичних конфліктів і суттєво впливає на всі етнополітичні процеси. Показово також, що лідери національно-визвольних рухів до терміна «націоналізм» додають безліч позитивних епітетів, метафоричних порівнянь, усіляко звеличується значущість і роль власного націоналізму («еліксир здоров'я нації», «нитка Аріадни», «чарівна паличка», «сплячий красень» тощо).

Інтереси етнонаціональних спільнот і їхня діяльність визначаються та забезпечуються націоналізмом, який можна тлумачити в широкому і вузькому розумінні. *У широкому розумінні націоналізм – це світогляд і доктрина, притаманні будь-якій нації.* Найкраще їх сформулював Е. Сміт: 1) людство природно поділяється на нації; 2) кожна нація має самобутній характер; 3) джерелом політичної влади є нація; 4) задля свободи та самоздійснення люди повинні ототожнювати себе з нацією; 5) нації можуть реалізувати себе тільки у власних державах; 6) відданість нації, державі перевершує інші відданості; 7) найважливішою умовою всесвітньої свободи та гармонії є зміцнення національної держави; 8) усі люди мають національність так само, як вони мають ніс і двоє очей; 9) вони бажають жити з представниками своєї нації і їм не подобається, якщо ними править хтось інший [20: 138-148].

У вузькому розумінні націоналізм – це певний світогляд, ідеологія та політика, притаманні конкретній нації і спрямовані на забезпечення

сприятливих умов для її розвитку й самореалізації. Націоналізмів у вузькому розумінні стільки, скільки у світі націй, тобто близько 800. Кожен із них має як загальні, так і специфічні риси. Різноманітність націоналізмів обумовлена численністю націй та особливостями їхнього розвитку.

У працях західних дослідників подається *кваліфікація націоналізму*, що відповідає різним формам його прояву, а саме:

1. Гуманітарний націоналізм, який датується XVIII ст., спрямований у майбутнє етносу.
2. Традиційний – притаманний аристократії, яка звертається до Бога – верховного арбітра нації. На нього покладається цивілізаторська місія щодо відсталих у соціально-економічному розвитку народів.
3. Якобінський – радикалізує національно-визвольні рухи.
4. Ліберальний – відстоює політичну демократію, гуманістичні цінності і свободу, розглядає патріотизм і суверенність як основу для функціонування національної держави (І. Бентам, Е. Герде).
5. Релігійний – притаманні емоційна переобтяженість символами, а Бог уособлює собою національну державу.
6. Буржуазний – розглядається як виразник приватновласницьких інтересів своєї нації.
7. Соціалістичний або колективістський – притаманні класові інтереси та егалітаризм.
8. Інтегральний – спрямовує етнос на виборення незалежності мілітарними засобами.
9. Технологічний – поширений в індустріальних суспільствах. Його послідовники вважають, що прогрес нації забезпечується засобами розвитку науки, техніки на користь власної держави.
10. Місцевий націоналізм, «етніцизм» – поширений серед етногруп, деяких груп титульної нації з метою формування посвяти індивідуальних членів до національної приналежності [21: 74-75].

До різновидів націоналізму можна віднести, наприклад, демократичний націоналізм, який пропагує національно-визвольну боротьбу, натхненну ідеями демократії. А. Тойнбі вважає націоналізм силою деструктивною, оскільки він руйнує дану цивілізацію. Націоналізм євразійський, який на думку Р. Шпорлюка, успадкований від сталінізму і має тавро імперського мислення та імперської політики [22: 734]. Поширений також націоналізм ідеологічний як система ідей і поглядів, спрямованих на досягнення і підтримку самоврядної автономії етноспільноти, на захист національної держави тощо. Називають також націоналізм оборонний, який виконує функцію, спрямовану на виживання етносу в умовах, скажімо, примусової асиміляції.

Безпосередньо проблемам націоналізму присвячено чимало праць. Серед них привертає увагу праця Б. Шейфера (США) «Обличчя націоналізму. Нові реальності й старі міфи», у якій проаналізовано наступні ідеї націоналізму: власна територія, спільна культура, пануючі суспільні інститути, власна держава, етнічне походження, повага до своєї національності, гордість за минуле й сучасне, вороже ставлення до поневолювачів, відданість своїй етноспільноті.

Професор Нью-Йоркського університету Ліс Снайдер у своїй праці «Новий націоналізм» (1968 р.) запропонував класифікацію націоналізму як силу для об'єднання етносу, братерства людей однієї національності, розкиданих у світі, незалежності, проти колоніальної експансії і антиколоніалізму [22: 734]. Відомий американський вчений Ф. Таджмен у праці «Націоналізм у сучасній Європі» висвітлює форми вияву націоналізму, зокрема: рух пригноблених етноспільнот, прагнення націй до самовизначення, вимога об'єднання роз'єднаних націй, проблема інтеграції народів тощо.

На думку багатьох дослідників, націоналізм сприяв інтеграції мас у загальні політичні спільноти – народ і національну державу. Інші дослідники вважають, що він зумовив поширення ідей лібералізму та демократії, бо

обумовлював право народу на самовизначення, пропагував свободу боротьби проти поневолювачів. Деякі автори досить негативно дають оцінку націоналізму. Так, К. Хайяс (США) у праці «Есе націоналізму» називає «сім зол і зловживань націоналізму», зокрема націаналізм, на його думку, пропагує дух винятковості, нав'язує національні зразки, посилює покірність, несе війни та експансію, нетерпимість до інших народів [22: 738].

За напрямком дії націоналізм поділяється на *іредентистський* (за об'єднання усіх членів своєї нації); *автономістський* (за створенням для своєї нації національно-територіальної автономії) та *сепаратистський* (за відокремлення своєї нації).

За приналежністю до різних типів нації його можна поділити на *етнічний* (забезпечує інтереси етнонації та захищає інтереси численних національних меншин); *політичний* (забезпечує інтереси держави, та її населення) та *етнополітичний* націоналізм (захищає інтереси всього поліетнічного суспільства та кожної етнонаціональної спільноти).

Цікаво, що загальновизнаного, розгорнутого визначення націоналізму сьогодні не існує. Однак виділяють чотири різних підходи до його аналізу, розуміння сутності, місця та ролі в житті як окремих етнонаціональних спільнот, так і всього людства: негативний, позитивний, дуалістичний та критичний.

Дуалістичний підхід, тобто уособлення двох діаметрально протилежних поглядів на етнополітичний розвиток – прогресивний та реакційний. «Націоналізм, – пише Г. Глісов, – є янусоподібним. Це дві сили: одна конструктивна, інша деструктивна» [23:124]. Подвійний підхід до визначення націоналізму ускладнює його вивчення. Для представників дуалістичного підходу (Дж. Мадзіні, К. Гейтс, Е. Сміт, Л. Снайдер та ін.) націоналізм – це джерело й уособлення двох діаметрально протилежних начал: гарного і поганого, доброго і злого, конструктивного і деструктивного. Вони порівнюють його з римським богом Янусом, «який стоїть біля воріт, одним лицем дивлячись уперед, а другим – назад». Зокрема, англійський історик Х. Сетон-

Уотсон зазначав: «Націоналізм подібний до монети, на одному боці якої зображено поважний портрет Гарібальді, а на іншому – гідке обличчя коменданта Освенціму». «Націоналізм, – підкреслював американський соціолог Л. Снайдер, – це двосічний меч, одне лезо може бути силою для об'єднання, друге – енергією для руйнування». Підсумовуючи ці точки зору, інший американський вчений Г. Глісон стверджує: «Націоналізм є янусоподібним. Націоналізм будує і руйнує, він об'єднує і дезінтегрує. Це дві сили: одна конструктивна, друга деструктивна».

Дуалістичний підхід є важливим кроком на шляху до більш глибокого розуміння сутності й характеру націоналізму. Він набагато корисніший і об'єктивніший порівняно з одновимірними підходами: позитивним і негативним. Однак дуалістичний підхід має власні вади. Йому, зокрема, не вдалося вирватися за межі дещо спрощеного уявлення про націоналізм як двовірне («добро» та «зло») явище. А головне – дуалістичний підхід теж слабує на «морально-оціночні» критерії, які мають суб'єктивний, а часто – кон'юнктурно-спекулятивний характер.

Критичний підхід. Термін «націоналізм» використовується в нейтральному значенні і визначає його ані як негативний, ані як позитивний феномен (Н. С. Герхард). Такий підхід сприяє послабленню поглядів на націоналізм як ніби лише негативне явище в національному. Критичний підхід до націоналізму має значні переваги перед будь-яким іншим підходом. По-перше, він може сприяти усвідомленню, що націоналізм – це багатогранний, надзвичайно складний і суперечливий феномен; одна з головних рушійних сил XIX–XX ст. та, мабуть, значної частини XXI ст. Націоналізм – не «сплячий красень», не «жахливий монстр» і навіть не «дволикий Янус». Він, якщо вже вдаватися до алегорії, скоріш за все багатоликий та багаторукий індійський бог Шива. А якщо користуватися науковою термінологією, то це – величезна нейтральна сила, яка характерна для будь-якої етнонаціональної спільноти і яка може бути використана з різною метою. А все те негативне, що приписується націоналізмові, слід

переадресувати расизму, шовінізму та ксенофобії. По-друге, критичний підхід відчиняє двері до пошуку шляхів спрямування могутньої вибухової сили націоналізму в конструктивне русло: прискорення модернізації, завершення національно-державного будівництва, створення громадянського суспільства тощо.

Негативістський підхід, а саме висвітлення національного руху як деструктивного, несумісного в міжнаціональних відносинах. Подібна оцінка націоналізму властива деяким науковцям та політикам, які відстоюють комуністичні та імпершовіністичні позиції, спрямовані на заперечення національних рухів, боротьбу етносів, націй за свої права.

Серед численних відтінків негативістського підходу є інтегральний націоналізм – різновид радикального, екстремістського напрямку національних рухів. За визначенням Ш. Морраса, інтегральний націоналізм – це «абсолютна підтримка національної могутності, адже нація занепадає, коли втрачає військову могутність» [22:739]. Здебільшого він поширюється в країнах, які зазнали кризових явищ, потрясінь або де певний етнос виборює право на самовизначення. У свій час інтегральний націоналізм вразив «запізнілі нації» – Німеччину, Італію, Японію, тепер поширюється у постсоціалістичних країнах. Ідеологами цього напрямку виступали А. Гітлер, Б. Муссоліні, Р. Кіплінг, К. Побєдоносцев, Д. Донцов та ін. На думку більшості політологів, ця течія національних рухів ворожа гуманізму, лібералізму, демократії, ставить національні інтереси вище загальнолюдських, схильна до встановлення тоталітарних режимів. За О. Яновським (США), інтегральний націоналізм перетворює націю в ідола, за П. Алпером (Франція), він переслідує інакомислячих, виправдовуючи свої дії гаслами «Нація понад усе», і, як влучно висловився К. Поппер, це «бунт проти розуму і відкритого суспільства». Та й сьогодні на адресу націоналізму лунає чимало негативних висловлювань на кшталт «скринька Пандори», «дамоклів меч», «жахливий монстр» тощо.

Для інтегрального націоналізму характерні фанатизм, воля і твердість на шляху до обраної мети. Як зазначає К. Дейч, граничним символом волі є мертвий чоловік, який встає з могили, щоб надихати послідовників на звияжні справи. Японський пілот-камікадзе в часи Другої світової війни одягав смертну сорочку і відбував похоронний обряд перед тим, як підняти свій літак для самовбивчої місії. «Іспанія має належати нам, або нікому», проголошували фалангісти Франко. «Нехай Європа загине у вогні, якщо Німеччина впаде», відлунювала нацистська пісня. Екстремальний націоналізм, зрештою, обумовлює самовизначення: руїни Берліну, як свідчення краху фашизму, трагедія геноциду в колишній Югославії, арабо-ізраїльська проблема, криваві етноконфлікти в країнах СНД.

Прихильники *позитивного підходу* (а це абсолютна більшість західних вчених) вважають націоналізм однозначно позитивним феноменом. Прикладом може служити визначення в багатотомній «Енциклопедії філософії», що неодноразово перевидавалася у Великобританії та США. Тут націоналізм подається як: 1) почуття лояльності до нації (форми патріотизму); 2) настанова, що надає важливого значення особливостям національних характеристик народу (мова, культура, традиція); 3) вчення про те, що національну культуру треба зберігати; 4) теорія про те, що людство природно поділене на нації; 5) кожна нація має природне право на свою суверенну державність. У такому ж дусі трактується націоналізм і в «Словнику Вебстера»: «Націоналізм: а) національний характер, національність; б) засіб вияву, риса або характерна особливість, притаманна будь-якій нації; в) відданість або захист національних інтересів, національної єдності та незалежності».

Націоналізм об'єднує нації з фундаментальною політичною структурою – державою, вбачає в ній оптимальну форму політичної організації нації (Е. Сміт). І. Берлін під націоналізмом розуміє переконання, згідно з яким люди, що належать до певної етногрупи, мають спільні інтереси і вартості, за які вони борються, тобто «нація є такою основною спільною цілісністю, в

рамках якої природа людини реалізується повністю» [24: 63]. Загрозливою силою націоналізм стає для тих, справедливо наголошує А. Свідзинський, хто ставить штучні перепони задоволенню реалізації прав нації на самовизначення, намагається накласти народам імперське ярмо [25: 14].

Позитивний націоналізм відрізняється від інтегрального насамперед відсутністю агресивності, оскільки він спрямований на виборення нацією незалежності шляхом самовизначення і розбудови власної держави на своїй етнічній території. Введення поняття «своїї етнічної території», влучно зауважує А. Свідзинський, дозволяє показати, що націоналізм не означає зазіхання на права і території інших народів. Націоналізм сприймається в першу чергу як утвердження і, в разі потреби, захист своїх національних цінностей. На гуманістичний принцип націоналізму вказує Е. Гельнер, чітко і недвозначно трактуючи його як такий, що поєднує політичні та національні інтереси.

Зрозуміло, що при наявності неоднакових тлумачень одного явища потрібно визначитися, яке з них прийнятне для наукового дослідження. На нашу думку, базовим визначенням повинно стати те, яке вироблене на науковій, а не на ідеологічній основі, тобто визначення, прийнятне для розгляду з позицій загальнолюдських цінностей. Однак для повноти розуміння обов'язково слід врахувати і визначення, створені на національному ґрунті. Для народів, які ведуть боротьбу за незалежність, націоналізм є універсальною ідеологією, свого роду релігією, яка дає нації право на самостійність і відмінність її духовних прикмет. У свою чергу, ці прикмети знаходять своє втілення в національній мудрості й науці, своїй національній церкві й обряді, мистецтві, традиціях та ін., обумовлюють психофізичне бажання людини бути клітиною певного здорового етнічного організму [21: 79-80].

До характеристики націоналізму поряд з науковими концепціями має бути залучене і побутове розуміння, поширене серед значної маси людей, далеких від політології. У великої кількості пересічних українців націоналізм

викликає почуття страху і є в їхній свідомості винятково негативним явищем. Крім того, часто спостерігаємо сплутування різних термінів і понять, коли власне націоналізм не відрізняється в свідомості людини від таких крайніх поглядів, як шовінізм, расизм, фашизм. Тому існує необхідність з'ясувати відмінність націоналізму від названих радикальних форм національно-расової теорії.

Шовінізм є крайньою формою зверхнього відношення пануючої державної нації над нерівноправною, залежною нацією чи етносом. Це неодмінний атрибут імперіалізму, вчаділої ідеології завойовників. Шовінізм зароджується тоді, коли повага до морально-етичних цінностей свого народу перетворюється на зверхність, приниження моральних засад, традицій та інших етноспільнот.

Расизм базується на так званій «расовій теорії», яка намагається довести закономірність поділу людства на «вищі» й «нижчі» раси, при цьому виправдовуючи підпорядкування «нижчих» рас «вищими».

Щодо **фашизму**, то він є практичним втіленням у політиці вищеназваних доктрин. Фашизм реалізується у вигляді диктатури крайніх політичних течій і угруповань на чолі з диктатором. Для його ідеології характерні агресивний імпершовінізм, ксенофобія, проповідь вищості власної нації чи раси, т. зв. «вождизм», соціальна демагогія, геноцид щодо окремих народів націй, етносів.

Не менш небезпечною в міжнаціональних відносинах є **ксенофобія** – страх перед незнайомими представниками іншого етносу або навіть ненависть, нетерпимість до них – та **етнофобія** – страх, ворожість між різними національностями, обумовлений внутрішньою та зовнішньою політикою держав з поліетнічним складом населення. Етнофобія на ґрунті внутрішньої політики держав існує у формі подвійного страху людей як за становище їх пригнобленого етносу і його майбутнє в умовах імперій та тоталітарних режимів, так і за приналежність до нього. Цей етнос постійно зазнає утиску з боку привілейованих: не враховуються його етнічні

особливості, він позбавлений можливостей повною мірою реалізувати свої права і свободи, його представники не входять у владні структури, піддаються дискримінації у соціальній сфері, зазнають образ на побутовому рівні. У сучасній мовній практиці ксенофобія вживається в значенні можливості переростання націоналізму в ненависть до інших етносів, створення етнічно однорідної держави, що може в сучасних умовах стати результатом насильницької асиміляції, масового вигнання або тотального винищення представників інших етносів (практика гітлеризму).

Різновидами ксенофобії на території колишнього СРСР є поширення русофобії, українофобії, антисемітизму, а також фальсифікації менталітету українця, його психології. Етнофобія в деяких регіонах набрала форми етноциду. Для останнього властива політика знищення основних ознак етносу (етнічної території, мови, культури, історичної пам'яті тощо). Позбавлення народу етнічної території досягалося в минулому шляхом розмиття її кордонів, надання їй нового статусу (наприклад, поділ України на губернії Російської імперії); у сучасних умовах здійснюється політика витіснення етносів та переселення сюди представників панівної нації (азербайджано-вірменська війна) та інше.

6.2. Імпершовінізм: різновид націоналізму чи його антипод?

Не зайве поставити питання: імпершовінізм – різновид націоналізму чи його антипод? Дійсно, у недалекому минулому в політологічній думці шовінізм, імпершовінізм трактувалися як різновиди націоналізму. На наш погляд, названі поняття не варто ототожнювати з націоналізмом.

У політологічному енциклопедичному словнику московського видання [26: 195-196] говориться, що людиноненависницький зміст великодержавного шовінізму проявляється в расизмі, фашизмі, етноциді і реалізується через державницькі управлінські системи, як це мало місце в царській Росії та її спадкоємниці – радянській імперії. У націоналізмі ж пригнобленої нації, що стає на шлях незалежності і національного

відродження, проявляється загальнодемократичний зміст, оскільки в ньому закладені такі цінності, як боротьба за права людини, тобто право на національну свободу, незалежність, суверенітет, власну державу [26: 195].

Великодержавний шовінізм (читаємо далі в згаданому словнику) – «це ідеологія, психологія та соціальна практика, світогляд і політика, спрямовані на підкорення одних націй іншими (колоніалізм), насадження національної виключності, розпалення міжнаціональної ворожнечі. Він характерний тим, що спрямовує етнополітику на ігнорування права поневолених народів на власну територію, національне багатство і здобутки своєї праці, заперечення права на самовизначення націй за принципом «Розподіляй і володарюй».

Типовим прикладом такої політики є великодержавний шовінізм царату, політика якого пропагувала у вигляді ідеологічного забезпечення однозначні міфи: про «триєдиний російський народ», який включає в себе, окрім російського, ще й український та білоруський етноси, та «єдину і неподільну Росію». Що ж до прагнення, скажімо, українців до волі та незалежності застосовувалися стереотипи на кшталт «мазепівщина», «хохляцька інтрига», «хохломанія». Побутувала погодінська версія, ніби українці, які живуть тепер у Подніпров'ї, прийшли сюди з-під Карпатських гір, де вони жили, і зайняли спустошені татарами місця київських великоросів, які відійшли на північ [22: 667].

Як же розуміють імпершовіністи проблеми національного відродження? Зараз українська, як і інші нації, які стали на шлях незалежності, вирішують питання формування модерної нації, де на перший план висуюються чітко окреслені поняття «батьківщина», «державність», «патріотизм», «незалежність» та ін., про які до останнього часу не могло бути й мови. Вони були підмінені великодержавним російським шовіністичним баченням історії. Скажімо, радянський патріотизм вживався як тотожний російському патріотизму, радянський патріот – російський патріот. Визначалося, хто є зрадником, запродавцем українського народу, тавро зрадника прищеплювалося тим, хто вболівав за долю України. Продукувалася думка:

український народ не мав своїх патріотів, а йому притаманний лише націоналізм з його ніби антигуманною спрямованістю. Цей синдром навішування ярлика та пасивного сприйняття його українцями ще належить подолати.

Логічно поставити питання, чи існує зв'язок між ідеологією і політикою імпершовінізму та комунізму. На перший погляд поставлене питання ніби не має підстави так говорити. Але звернімося до деяких фактів недалекого минулого. Відомо, що марксизм-ленінізм причини націоналізму вбачає в класових суперечках і вважає, що з подоланням класових антагонізмів зникнуть і міжнаціональні антагонізми. Але життя не підтвердило ці ідеї. Навпаки, політика і ідеологія держав, які сповідували марксизм, завжди мали характер імпершовінізму.

Теорія побудови соціалізму в «одній окремо взятій країні», позбавлення народів їх прав на саморозвиток, масові репресії, депортації народів під приводом боротьби з «буржуазним націоналізмом», етноцид щодо окремих народів, ідеї вищості усього «радянського», нехтування цінностями західного світу (демократією, культурою тощо), егоїзм у зовнішній політиці та вседозволеність – усе це характеризує «націоналізм» у його радянському варіанті. Ведучи боротьбу з місцевим «сепаратизмом», більшовизм завжди загравав з великоруським шовінізмом, прищеплював «повагу» до нього [26: 197]. У зовнішній політиці соціалістичні держави надавали перевагу у вирішенні питань поширення ідеї і практики соціалізму примусовим методам. Та легкість, завдяки якій на територіальному просторі колишньої «соціалістичної системи» комуністична ідеологія надавала перевагу імпершовінізму або виступала разом з ним, говорить про спорідненість чи близькість цих течій.

Багато росіян хворобливо переживають розпад СРСР. У багатьох з них є родичі чи близькі в близькому зарубіжжі, з якими порушені звичні контакти, властиві звичному способу життя – вільно пересуватися по «власній землі» від Москви «до самих до окраїн». Це не кажучи про тих, для кого імперія,

наддержавна є найвищою самоцінністю, хто готовий хоч рідну матір «по миру пустить, лишнь би упиватися нашої військової силою». Відомий політолог А. Ківа зазначає: «Испытывать пароксизмы радости от одной только мысли, что нас в мире боятся, считают «империей зла» и что мы можем несколько раз уничтожить всё живое на земле, кто всерьёз верит в возможность восстановления СССР или Российской империи и готов пойти по лужам крови... Попытки силой спасти СССР обернулись бы настоящей трагедией для народов» [33: 3].

Якщо англійська та французька нації сформувались, стали на шлях колоніалізму і з розпадом своїх імперій відносно безболісно пережили цей процес, оскільки в нації-державі домінує пріоритет вселюдського, то цього не сталося із російською нацією. Вона, не сформувавшись, може відродитися як імперська. З розпадом СРСР перед нею відкривається шлях становлення нації як модерної. Але для цього слід вирішити національне питання, в основі якого є численні народи, які ще не одержали незалежності, не самовизначилися. Чого найбільше бояться імпершовіністи? «Спасти Россию может только национальное возрождение, – пишет А. Гулыга, – Россия не только Великороссия, Малороссия и Белороссия, но также Новороссия, Червонная Русь, казачьи земли на юге и востоке... Все территориальные акты коммунистов и посткоммунистов, искромсавшие Россию, незаконны и недействительны» [34: 193].

Свою специфіку має український націонал-шовінізм, що побутував у гаслі «Україна для українців». Він є проявом ультрарадикальних течій, спрямованих проти тодішньої імперської політики поневолення України, а також залишків національної ворожнечі, нетерпимості до інших національностей. До проявів націонал-шовінізму можна віднести: піклування про права та інтереси «своїх» нації, нехтування потребами інших національностей; пропагування ідей зверхності; месіанське покликання української нації; спроби проводити кадрову політику і розбудову держави, спираючись лише на «свідомих українців»; прагнення деяких політичних

угруповань брати на озброєння ідеї і практику інтегрального націоналізму, які ще в 1943 р. ОУН було відкинуто як неприйнятні і шкідливі для нових умов національно-визвольного руху.

У чому ж небезпека відродження інтегрального націоналізму Д. Донцова, М. Сціборського та інших? Творці цієї концепції, справедливо закликаючи український народ до національно-визвольної боротьби, обирали лише крайні методи: жорстка внутрішня дисципліна, терористичні замаху, ліквідація противників у своєму середовищі, вождівська ієрархічна структура, самопожертва в ім'я мети: «Здобудеш українську державу або загинеш у боротьбі за неї» [38: 55]. Представники інтегрального націоналізму уявляли національні відносини як «боротьбу за існування, в котрій вирішує сила». У визвольній боротьбі обрали революційні методи і перманентну революцію – безперервну чергу саботажних і терористичних актів з метою не допустити закріплення чужоземного панування [39: 259].

Сучасні послідовники інтегрального націоналізму висувають гасла побудови великої «домінуючої в світі Української держави», на всіх її етнографічних землях (О. Вітович), реанімують гасла минулого, які є недоречними для сучасності.

Однак вернімося до імпершовінізму. Російський філософ Г. Федотов у статті «Будет ли существовать Росія?», звертаючи увагу на зростання національно-визвольних рухів, які зможуть рознести в клоччя Росію як імперію, зазначає: «націоналізм російський проявився головним чином у безцільному цькуванні малих народностей, в ущемленні їх законних духовних потреб, створюючи в Росії все нових та нових ворогів». Приділяючи саме Україні головну увагу, він пише: «Задача... не только удержать Украину в теле России, но и вместить украинскую культуру в культуру русскую». Це було написано в 1929 р. [1: 667]. Сучасна ситуація є фактично продовженням політики експансії щодо України, коли інформаційний простір фактично відданий Росії. Відбувається ще більш інтенсивна, ніж у радянські часи, повсюдна русифікація, у владних структурах зростає чисельність

прихильників, які пов'язують майбутнє України в союзі чи підпорядкуванні Росії.

Якщо врахувати, що російський капітал є домінуючим у провідних галузях економіки, а олігархи трьох кланів – донецького, дніпропетровського та київського, яким належить лівова частина промисловості, теж орієнтуються на Москву, за допомогою якої вони прагнуть утримати «прихвизовані» багатства, то висловлювання деяких політиків у Державній Думі Росії щодо України недалеко від істини. Так, при обговоренні Тузлинської кризи 2003 р., пов'язано зі спірною територією у Керченській протоці, в Думі недвозначно лунали голоси про необхідність фінансово-економічно підпорядкувати українські східно-південні території та Криму, які ніби по праву мають належати Росії [27: 5-7]. Тут не зайве звернути увагу на висловлювання у свій час президента РФ Б. Єльцина в Києві, який тоді сказав: «Бути імперією – це зовсім не історичне благословення, а навпаки – історичне прокляття» [28: 3]. Неоімперська політика північного сусіда об'єктивно провокує і буде провокувати оборонний український націоналізм у його крайніх формах.

6.3. Націоналізм і демократія

«Помаранчеву» революцію 2004 р. в Україні деякі політологи кваліфікують як поєднання демократії з націоналізмом. І це питання має під собою підґрунття. Сучасні національні держави, зазначає Р. Даль, є наслідком трансформації грецьких міст-держав у нації-держави [30: 379]. Спільне і відмінне полягає в тому, що волевиявлення громадян античності реалізовувалося лише в межах певного полісу переважно у формі безпосередньої демократії, тоді як у національній державі – у представницькій формі. На безпосередній зв'язок націоналізму й демократії вказує професор Юджин Каменка (Австралія), який стверджує: завдання націоналізму – перетворити «підданого в громадянина» [12: 229].

Зруйнування радянської імперії силами націоналізму було необхідною передумовою переходу до демократії, ринкової економіки, а входження прибалтійських та інших народів колишньої «соціалістичної системи» до ЄС є показовим прикладом їх прогресу. Націоналізм, домагаючись самовизначення свого етносу, залишається реальною демократичною альтернативою імперії, національній несвободі.

За словником Оксфордського університету, «націоналіст» – це людина, яка захищає інтереси нації. У свою чергу, Паризький тлумачний словник стверджує, що «націоналізм» – це любов до Вітчизни, піднята до самопожертви. Тобто націоналізм як вища форма національної самосвідомості ототожнюється з патріотизмом нації, народу. М. Бердяєв вбачав в націоналізмі будівничий елемент, здатний вести націю шляхом прогресу, зокрема, націоналізм Росії «должен выражать русский общечеловеческий характер» за умови «освобождения угнетённых народов», у тому числі й українського [29: 116].

Політологи А. Крум, А. Гераклідіс та ін. справедливо вважають, що націоналізм виникає внаслідок «внутрішнього колоніалізму» та «етніцистської позиції». Сутність першого полягає в тому, що з розвитком ринкових відносин менш розвиненим регіонам нав'язують способи життєдіяльності розвинутого центру без урахування місцевої національної специфіки, що, природно, викликає протест національних угруповань; другої – в тому, що етнічна ідентичність проникає в усі сфери життя, і націоналізм виникає як рух, спрямований на збереження і зміцнення своєї національної самобутності.

Заслуговує на увагу точка зору Е. Гельнера (Оксфордський університет), який вважає, що націоналізм найвиразніше виявляє себе не в кінці шляху, а, навпаки, в деяких перехідних пунктах. Він виділяє п'ять перехідних стадій – від імперій, побудованих не за етнічним принципом, до світу національних держав:

1. Висхідний пункт, коли етнічна основа не виявлена, а імперські структури не сприймають націоналізм, який стверджує, що легітимними стають такі держави, фундаментом яких є нація.
2. Набуває сили національна ідея, що її висувують як політичний принцип, спрямований на агітацію проти імперії та самовизначення націй.
3. Розвал багатонаціональних імперій, утворення національних держав. В кожній із цих нових політичних одиниць виникають проблеми національних меншин анітрохи не менші, ніж усі проблеми держав, що існували раніше.
4. Можливі репресії, насильницька асиміляція стосовно національних меншин, якщо вони не вписуються в етнополітику нової держави.
5. Високий рівень свобод і прав етнospільнот, обумовлений наслідками національної політики, покращений добробут і культурна конвергенція ведуть до зменшення «злостісних наслідків націоналізму» [36: 24-28].

Багатовікова боротьба українського народу за демократію і право бути вільним завжди кваліфікувалася ідеологами пануючих держав як прояв націоналізму, і жодного натяку не було на те, що вона народжується умовами колоніального становища. Українські націоналісти не висували претензій до територій, що не були заселені українцями. Але, обстоюючи самостійність власної країни, вони неминуче мусили бути націоналістами – противниками Росії й Польщі, які панували над нею. Так само природно законною була ворожість українських націоналістів до чужих колонізаторських елементів в Україні [39: 468-469]. Слушною є думка экс-президента Л. Кравчука: «Коли президент Б. Єльцин захищає інтереси Росії, його називають патріотом, а «якщо я захищаю інтереси України, то вже й «націоналіст». Якщо так ставиться питання, тоді я справді націоналіст, бо кому потрібен президент, який не захищає «інтереси своєї держави, свого народу».

У практиці національно-визвольної боротьби – демократичної за своїм змістом – кожна нація, народ ведуть боротьбу за своє соціальне й національне самовизначення та утворення національної державності в різних

модифікаціях. Націоналізм виступає як рух (боротьба) пригніченого народу за свободу і реалізацію свого права на самовизначення, як ідеологія й практика протистояння та опору етносів великодержавному шовінізму й усім імперським устремлінням іншого народу. Й. Гердер один із перших уводить у науковий обіг термін «націоналізм» (1774 р.) як відображення сукупності ідей і дій, спрямованих на захист і розвиток нації [32: 10].

З розвитком національної держави та демократії *націоналізм як загострене почуття патріотизму і боротьби за незалежність своєї нації* поступово еволюціонує в громадянське суспільство, в якому пріоритетне місце відводиться загальнолюдським цінностям в порівнянні з національними. В іншому випадку він може деформуватися в антинаціональні чинники і дії.

Демократизм націоналізму, як вказано вище, полягає у відсутності агресивності, прагнення до загарбання чужих земель та поневолення інших народів. Як потужна і творча сила, націоналізм утверджує дух свободи й незалежності свого етносу і в разі потреби активно захищає свої національні права і цінності. Більшість західних політологів сприймає його саме як творче, а не руйнівне явище. У науковій розвідці згаданого І. Берліна ми бачили визнання факту, що індивід як окрема одиниця найповніше реалізується в межах великого об'єднання – нації. А така реалізація особи має саме творчий характер, і, головне, здійснюються її права і свободи найбільш повно.

У міжнародному праві, документах ООН, ЮНЕСКО та ін., конституціях та законодавчих актах демократичних держав відсутні негативні оцінки націоналізму або заклики до боротьби з ним. У «Паризькій хартії для нової Європи», скажімо, наголошується на необхідності боротьби проти всіх форм расової та етнічної ненависті, антисемітизму, ксенофобії. В інших документах зустрічаються терміни зі знаком «мінус» – фашизм, шовінізм та ін. В англо-американській традиції розуміння націоналізму дуже широке: воно охоплює національну свідомість, принципи державності, національно-

визвольний рух. У літературі про Україну до «націоналізму» зараховують українських патріотів [35: 256]. Визнаний авторитет в Росії – «Словарь русского языка» С. І. Ожегова подає ось так цей феномен: «Национализм – движение за независимость народа и страны против иноземных поработителей, против колониализма». Зрештою, має рацію Е. Гельнер, який пише, що слід «прислухатися до проповіді націоналізму, який стверджує, що легітимними є лише ті політичні одиниці, які мають своєю підвалиною націю» [36: 28].

Прикрий випадок становить резолюція Асамблеї ООН № 3799 (XXX) від 10 листопада 1975 р., у якій сіонізм, тобто єврейський націоналізм, було оголошено «формою расизму і расової дискримінації». Однак ця резолюція, прийнята під тиском колишнього СРСР, не додала авторитету ООН. Дещо пізніше вона була скасована.

Надання негативного змісту термінові «націоналізм» у радянській ідеології недалекого минулого привело до того, що значна частина українців і сьогодні ставиться до нього із застереженням. Чому ж націоналізму не цураються європейці? Післявоєнна Франція перебувала в глибокій кризі доти, доки устремління до націоналізму, підтримане президентом Ш. де Голем, не зцементувало країну і привело її до стабільності й розквіту. Відома також прихильність японців до націоналізму. Представники цієї країни, оцінюючи ситуацію в Україні, зробили висновок, що в нас є всі можливості створити квітуче суспільство добробуту, але відсутнє прагнення до націоналізму.

Небезпідставно деякі автори роблять висновок про те, що націоналізм – це ідеологія українського державного відродження, що заперечує насаджуваний комплекс національної неповноцінності українців і водночас протистоїть політиці расизму, імпершовінізму, колоніалізму, більшовизму і тоталітаризму в будь-якій формі [37: 219]. Ця теза підтверджує думку авторів політологічного словника про те, що націоналізм використовує повноваження держави для захисту прав та культурної самобутності нації, посилення

гарантій соціальної адаптації громадян на підставі їх національної ідентичності аж до вимог національного суверенітету та утворення незалежної держави [31: 88].

6.4. Націоналізм і питання української незалежності

Про те, звідки ж беруться націоналісти, красномовно писав О. Довженко. За його словами, що найбільше судових процесів над «запроданцями», «українськими буржуазними націоналістами» радянською системою проводилося тоді, коли репресивна система посилювала наступ на українську ментальність, формувалася думка про «правильність» взятого системою курсу на «виховання» дружби народів. Справжні зрадники – явище досить рідкісне, притаманне кожному народу. виправдання тут бути не може. Однак у міру «успіхів соціалізму» та просування суспільства цим шляхом кількість тих, хто зазнав репресій, збільшувалася, і справа, напевно, не в націоналізмі.

О. Довженко, звинувачений Сталіним у націоналізмі, з гіркотою записав у своєму «Щоденнику»: «Не буржуазний я і не націоналіст. І нічого, крім добра, щастя і перемоги, не бажав і руському народу, і партії, і Сталіну, і братство народів вважав і вважаю своїм ідеалом. Любов до свого народу і страждання його стражданнями не може принизити моїх поглядів» [54: 258]

Виділяючи в націоналізмі позитивний патріотичний зміст – турботу про прогрес нації, захист її інтересів – не варто перебільшувати цей феномен у системі цінностей. Гіпертрофований націоналізм може призвести до національної самозакоханості, пихи, зарозумілості, до шовіністичних настроїв і навіть ксенофобії. Спроба в незалежній Україні оголосити націоналізм державною ідеологією в нашому поліетнічному суспільстві, в курсі політології читати «науковий націоналізм» викликала стурбованість громадськості, особливо в середовищі представників етносоціальних груп, що, будучи вихованими на радянський імперський манер, були не готовими сприймати Україну за Батьківщину і побачили в цьому загрозу своєму становищу (особливо в престижних соціальних групах та елітах). Ця спроба

була обґрунтована в брошурі «Концептуальні засади української політології», яка пропонувалася Мінвузом освіти для широкого обговорення серед науковців і була відкинута (див. Бураковський Є. Чому націоналізм не може бути наукою (Політична думка. – 1994. – № 2); Мороз О. Науковий націоналізм на державному рівні (Віче. – 1994. – № 13); М'ясников О. Національна ідея в наукових шатах (Віче. – 1994. – № 8)). Націоналізм – це ідеологія нації, а не держави. Небезпечною є і недооцінка національного фактору, нігілістичне ставлення до нього. Національний нігілізм – байдуже ставлення до національного – набув повсюдного поширення в СРСР, коли за умов абсолютизації процесу інтернаціоналізації, виправдання політики етнічної уніфікації та втілення в життя марксистсько-ленінської концепції про злиття й відмирання націй багатоманітні національні культури імперії почали поступово згасати, а прагнення стати на їх захист одразу проголошувалося «буржуазним націоналізмом».

Власне, імперською політикою Росія в минулому продукувала український націоналізм не лише в соціальному (гноблення), територіальному (масова роздача українських земель російським поміщикам), духовному (денаціоналізація та русифікація), але й демографічному (депортація українців з України) напрямках тощо. Така ситуація не є об'єктивним природним явищем, а наслідок жорстокої колонізаторської політики. Тому на фоні сплюндрованого, розтоптаного всіма засобами пропаганди національного почуття, за словами І. Белебехи, мусування, що без «старшого брата» всім іншим молодшим «братам» самотійно не прожити, виникає почуття не лише обурення, але й відповідний протест у формі націоналізму.

Пасивність певної частини українців, якась дивна байдужість електорату до подій вигідна імпершовіністам. Вони методично і цілеспрямовано ведуть наступ на всіх напрямках українського державотворення:

- в негараздах економічного та соціального зубожіння, руйнуванні економіки, занепаді освіти, науки звинувачують нашу незалежність,

- мовляв, без союзу з Росією нам не «вижити» (хіба це не є заклик до подальшого поглиблення української меншовартості?);
- у кризових явищах звинувачують західні іноземні валютні надходження як ніби шлях до колоніальної залежності України, подальшого зубожіння народу та масового безробіття, проте замовчують, що країни Балтії, Польща, Словаччина, особливо Китай та ін. лише засобом іноземних інвесторів та їх розумного використання прискорено модернізують національну економіку, піднімають життєвий рівень населення;
 - усіма засобами не без успіху ведеться шалена атака на тих політичних діячів, які самовіддано працюють на користь незалежної України, прагнуть до її дійсного відродження й прогресу. Ми є свідками того, що значне коло українських патріотів залишили внаслідок дискредитації та примусу відповідальні посади на користь осіб з неукраїнським світоглядом, не кажучи про їх справи не на користь держави чи народу;
 - будь-які масові заходи антиукраїнськими угрупованнями використовуються для досягнення мети – довести безперспективність незалежницького курсу нашої держави, а саму незалежність звинувачують у всіх наших негараздах;
 - посилено мусирується в негативному значенні поняття «націоналізм», під яким розуміється наше відродження, державна мова, патріотичні постаті, історичні події тощо. Навіть національно-демократичний рух «Наша Україна» підміняється образливою назвою «нашизм» і ототожнюється з фашизмом. Причому владні структури часів кучмізму цьому потурали, а деякі урядовці навіть вживали цей термін із задоволенням;
 - нечуваними темпами прискорювався процес переслідування в деяких регіонах тих українців, які відкрито заявляли, що вони громадяни України і бажають сумлінно працювати на її користь. Скажімо, на відкритих мітингах, які майже постійно відбуваються в Сімферополі та інших містах Криму, лунають заклики до відкритої розправи з

«хохлами», до депортації з півострова тих людей, які відкрито заявляють про єдність Криму з Україною, захищають національну гідність українців. Проводиться посилене нагнітання міжнаціональної ворожнечі щодо кримськотатарського населення;

– не призупиняються спроби розшматування території України, висувуються різні пропозиції відносно відновлення або проголошення тієї чи іншої автономії або навіть «республіки» та їх входження до Росії.

Це яскраво виявилось під час політичної кризи 2004 р.

Проте між так званим «українським буржуазним націоналізмом», який кваліфікувався комуністами в радянські часи і особливо акцентується Компартією України сьогодні, та імпершовінізмом є суттєва різниця. *«Націоналісти» діють все-таки на власній території, вболівають за долю свого народу, прагнуть побудувати власну національну державу і не вказують урядам інших держав, як їм належить жити в межах своєї країни.* Великодержавники, поряд з войовничим шовінізмом всередині своєї країни, також проводять «свою роботу» за її межами, прикладаючи руку до створення нестабільності майже всюди на території колишнього СРСР.

Тенденційність висвітлення подій в Україні, дезінформація населення, розпалювання міжнаціональної ворожнечі, залякування людей загрозою українського «буржуазного націоналізму», «бандерівщиною», українізацією та ін. – характерна риса імпершовінізму. Переважна більшість антиукраїнських акцій переслідує єдину політичну мету: нагнітання українофобських настроїв, фальсифікація політики незалежної України, щоб цим послабити єдність українського народу, викликати недовіру до самостійного розвитку нашої держави. Як і в інших країнах, що утворилися на терені СРСР, імпершовінізм в його великоросійській та комуністичній спрямованості робить ставку на деякі верстви російськомовного населення та зденаціоналізованого українства. До перемог такої політики відносять нестабільність проросійського Криму, суперечки між східними та західними регіонами України.

Жупел націоналізму активно використовується в політичній боротьбі, зокрема під час виборчої кампанії. Л. Кравчук згадує, що у виборах 1994 р. проти нього як кандидата в Президенти України застосовувалися брудні технології, пов'язані ніби з підготовкою до вбивства свого конкурента Л. Кучми. Плітки були запущені в Москві, які активно розповсюджувалися в Україні. «Ви чули, хочуть убити Кучму? А чого? Тому що він за дружбу з Росією. А хто хоче вбити? Націоналіст Скіпальський, друг такого ж націоналіста Кравчука...» [39: 240]. Московські провідники сприймали Л. Кучму як свого ставленика, вважаючи, що після його перемоги Україна виявиться більш слухняною у стосунках зі «старшим братом». Навіть у Верховній Раді розповсюджувалися листівки з автографом Л. Кучми: «Хочете мати уряд націоналістів – голосуйте за Кравчука» [39: 341].

«Помаранчева» революція в Україні засвідчила нове явище в націоналізмі – вибух самосвідомості українців не лише за етнічністю, але й громадянством, яке не погодилося з брутальною фальсифікацією виборів Президента України (2004 р.), не захотіли надалі терпіти кримінально-олігархічну владу, між якою і суспільством утворилася прірва.

Сотні тисяч громадян вийшли на вулиці, протестуючи проти фальсифікації виборів та спотворення їх волевиявлення. Таких масових протестів у новітній історії України ще не було. Громадяни довели свою політичну зрілість і бажання мати владу, яка б сповідувала демократичні цінності. На цих виборах вони обирали не лише Президента. Вони обирали альтернативу між двома світоглядами – між керованою демократією євразійського зразка та європейською демократією, яка характеризується верховенством права, вільними ЗМІ, громадянським суспільством. За ці дні громадянського опору відбулись потужні зрушення в суспільній свідомості, які можна характеризувати як усвідомлення громадянами власної гідності, своєї історичної ролі в будівництві демократичної держави. На майданах і вулицях під дощем і снігом стояв не натовп, а український народ.

Відбуваються активні процеси формування української політичної нації. Громадяни України, незалежно від їх етнічного походження, віросповідання, мови, якою вони розмовляють, прагнуть одного: жити у вільній правовій державі, де права людини не порожній звук у вустах можновладців. За влучним висловом З. Бжезинського, це «своєрідний шлюб між українським націоналізмом і українською демократією» [28: 4].

Акція громадянського опору потягнула за собою ланцюгову реакцію демократичних перетворень в Україні. Націоналізм у поєднанні з демократією демонструє унікальну толерантність, уміння ставати жорсткі вимоги до влади в межах сотень тисяч мирного зібрання протестуючих, викликає повагу світової спільноти.

Події пострадянської доби доводять, що націоналізм і демократія у своєму втіленні є складним процесом. Постійні конфлікти з приводу територій і ресурсів, утворення національних держав і формування політичних націй, поліетнічного народу, вихід на авансцену політичного життя націократичної еліти та політичних лідерів, схильних розпалювати міжнаціональну ворожнечу, непримиренність націоналістичної та комуністичної ідеологій тощо будуть спостерігатися ще довго в різних частинах посткомуністичного світу.

Запитання і завдання

1. Дайте визначення терміну «націоналізм». У чому полягає його відмінність від патріотизму та ксенофобії?
2. Типологія націоналізму.
3. Чому інтегральний націоналізм не може бути використаний у сучасному українському державотворенні?
4. Що може бути спільного між націоналізмом і демократією?
5. У чому сутність етніцизму?

Теми рефератів

1. Націоналізм як світогляд та ідейна засада нації-держави.
2. Націоналізм та імпершовінізм у теорії і на практиці.
3. Націоналізм і сучасна політична боротьба в Україні.

Рекомендована література

1. Куць О. М., Куць Ю. О. Етнополітичні аспекти розбудови української держави. – Х.: Березіль, 1999. – 274 с.
3. Нации и национализм. – М.: Праксис, 2002. – 416 с.
4. Націоналізм: Антологія / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2001. – 669 с.
5. Смит Ентони. Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма. – М.: Праксис, 2004. – 464 с.
6. Програма конгресу українських націоналістів // Нація і держава. – 2005. – № 2. – 16 с.